

Libris Literatuurprijs 1998

De autobiografische roman bloeit in de Nederlandse letteren. Wie dat nog niet had gemerkt aan de talloze lezers die een paar maanden terug in de rij stonden om een gesigneerd exemplaar van Connie Palmens *I.M.* te bemachtigen, kan het opmaken uit de nominaties voor de Libris Literatuur Prijs van dit jaar. Minstens drie van de genomineerde romans hebben een - door de schrijvers buiten het boek niet verheimelijkt - autobiografische oorsprong.

J.J. Voskuil vervolgt in *Plankton*, het derde deel van zijn romancyclus *Het Bureau*, de minutieuze kroniek over zijn jaren op het P.J. Meertens-Instituut. Helga Ruebsamen keert in *Het lied en de waarheid* terug naar haar Indische jeugd en naar haar onderduikperiode in het Hollandse 'waterland' tijdens de bezetting. Geerten Meijssing daalt in *Tussen mes en keel*, niet gehinderd door valse trots of schaamte, af naar de onderwereld van de depressie die zijn leven een tijdlang heeft versomberd.

Telkens wordt de aandacht van de lezer gericht op een particulier levensverhaal. Bij autobiografische romans ligt dat voor de hand: de schrijver heeft zijn eigen leven of althans een belangwekkende episode daaruit beschreven. Maar ook bij de niet evident autobiografische nominaties ligt de nadruk op de presentatie van een leven. Het leven van het puber-meisje Mara in de roman *Gemis* van Manon Uphoff, waarvan we in vier fragmenten een even grimmig als aandoenlijk beeld krijgen. In *Figuranten* van Arnon Grunberg vertelt Ewald Krieg, onmiskenbaar een alterego van de schrijver, over zijn vriendschap met de fantast Broccoli en de raadselachtige Elvira, wier geschonden levens gaandeweg gestalte krijgen. Nelleke Noordervliet laat in *Uit het paradijs* de 'weerspannige romanticus' David Berk een reconstructie ondernemen van het tragische leven van zijn moeder.

Ieder levensverhaal, of het nu een autobiografische herkomst heeft of niet, doet onwillekeurig een beroep op de lezer om zich met het personage wiens leven wordt verteld te identificeren. De mate waarin dat mogelijk blijkt, is afhankelijk van de manier waarop dat levensverhaal wordt verteld. Bij Noordervliet en Grunberg lijken de mogelijkheden tot identificatie nog het geringst. In het geval van Noordervliet omdat de reconstructie die haar David onderneemt zelf alle aandacht opeist, al zou men zich natuurlijk wél met deze David kunnen identificeren, voor wie de reconstructie van zijn moeders leven samenvalt met een dramatische speurtocht naar zijn eigen identiteit. In het geval van Grunberg omdat de over elkaar heen buitelandse tragikomische taferelen de aandacht voortdurend afleiden van de levens die hier in het geding zijn.

Bij de overigen nominaties is er echter niets in de manier van vertellen, dat de directe herkenning door de lezer en diens identificatie met de hoofdpersoon in de weg hoeft te staan. De betekenis van deze romans vloeit daarom rechtstreeks voort uit het vertelde levensverhaal. Tussen biografie en betekenis bestaat amper verschil. Hoogstens moet je achteraf concluderen, dat het leven onbegrijpelijk is, vergankelijk, vergeefs, zinloos, tragisch of absurd - inzichten die nu niet bepaald verrassend mogen heten. Wat ontbreekt is een verhaal dat slechts *gebruik* maakt van zijn personages, om iets uit te drukken dat minder algemeen en vrijblijvend uitpakt, een

verhaal dat de lezer confronteert met een nauw omschreven zaak of dilemma, waar men zich niet met een vloek en een zucht vanaf kan maken.

Zo'n verhaal komen we trouwens ook bij Arnon Grunberg niet tegen. Het echec van zijn personages, wier vurig begeerde toneel- en filmroem steeds weer tot een desillusie verdampt, laat voornamelijk een indruk van absurditeit na die tot niets verplicht, terwijl de tragische achtergrond (de 'geur van het getto' die Krieg via zijn beide vrienden hoopt af te schudden) het hele boek door nooit méér wordt dan een achtergrond.

Anders is dat bij Nelleke Noordervliet. In *Uit het paradijs* is de tragedie juist opzichtig aanwezig, compleet met katharsis. Want door in zijn eigen leven het lot van zijn moeder te herhalen weet David Berk tenslotte zoiets als een symbolische wedergeboorte te bereiken. De betekenis van dit alles valt alleen tegen. De tragedie blijkt bij nader inzien toch een beetje een opgetuigd melodrama te zijn, waaruit je alleen maar kunt afleiden dat het 'paradijs' van het gave gezin wel altijd een zaak van *trial and error* zal blijven. Een conclusie waarin iedereen zich moeiteloos zal herkennen, zonder het gevoel te krijgen dat hem of haar een mes op de keel wordt gezet.

Bij de meeste overige nominaties is dat laatste nog minder het geval. In *Tussen mes en keel* zet Geerten Meijzing weliswaar zichzelf, of liever zijn alterego Provenier, een mes op de keel, maar het is niet de lezer bij wie het staal in de huid prikt. Proveniers depressies en zelfmoordpogingen nodigen eerder uit tot medisch exotisme. Een reactie die Meijzing - willens en wetens - heeft uitgelokt door de schaamteloze openhartigheid waarmee hij de hellevaart van zijn protagonist uit de doeken doet. Dat de auteur ondertussen zijn vaste thematiek (het romantische kunstenaarschap en zijn tragische worsteling met vrouw en muze) trouw is gebleven, springt daardoor minder in het oog.

Helga Ruebsamen exploreert in *Het lied en de waarheid* de fantasievolle, magische meisjeswereld van een vertelster, die de signalen uit de grote mensenwereld maar half of verkeerd verstaat. Dat levert vertederde herkenning op, naast verbazing over de ongebruikelijke combinatie van Indisch en Joods in dit familierelaas. Maar veel verder gaat het nauwelijks. Niet alleen omdat het procédé van de onwetende verteller op den duur al te doorzichtig en voorspelbaar wordt, maar vooral omdat wat er wordt verteld het niveau van een - toegegeven: uitzonderlijk - levensverhaal niet weet te ontstijgen.

Ook *Gemis* van Manon Uphoff slaagt daar niet in. Maar omdat de raadselachtigheid van haar Mara niet van een simpel procédé afhankelijk is, weet zij de lezer werkelijk te intrigeren. Wat bezielt dit meisje dat zo lastig is voor zichzelf en voor anderen, wat zoekt zij bij haar vrienden die zij gebruikt en door wie zij zich laat gebruiken? Helaas voorzien de puberteit en de 'modelwijk' (waar zij met haar weinig attente ouders naartoe is verhuisd) dit kleine raadsel van een zo obligaat kader, dat er geen duurzame fascinatie ontstaat. Mara's 'gemis' blijft een open plek, die je alleen met een cliché zou kunnen invullen (Mara zoekt liefde, Mara zoekt geborgenheid), zonder dat er een concrete, minder algemene vraag uit oprijst. Concreet is alleen het levensverhaal van de hoofdpersoon.

In het jongste nummer van *De Revisor* maakt P.F. Thomése zich in een polemisch essay allemachtig kwaad over alle ego-boeken in de huidige Nederlandse literatuur. Een 'gigantische narcistische samenzwering' is er gaande, briest hij, waarbij schrijvers, uitgevers en lezers betrokken zijn. Alleen de smaak van de middelmaat komt nog aan bod. Als literatuur maar haar best doet 'echt' en 'toegankelijk' te zijn, is het goed, en stort het naar herkenning hongerende publiek zich massaal op de boeken, met als enige oogmerk daarin zichzelf tegen te komen. Maar dan 'honderdmaal, duizendmaal, honderdduizendmaal vergroot'.

Wie over een 'samenzwering' spreekt, voelt zich bedreigd. Uit Thomése's aanklacht spreekt dan ook een acute ademnood. Wat er precies bedreigd wordt, noemt hij de *vorm*, in zijn ogen het enige waar het in de literatuur werkelijk op aan komt. Door 'echtheid' en 'toegankelijkheid' te eisen miskent het grote publiek de formele essentie van de literatuur. Anders gezegd: het specifiek *litteraire* van de literatuur dreigt te worden verdrukt door de onmiddellijk herkenbare ervaring, die zich door wat ik hier het 'levensverhaal' noem het soepelst laat mededelen.

Jammer genoeg noemt Thomése - op Connie Palmén na - geen namen, zodat het ongewis blijft of ook de nominaties van de Librisprijs tot de door hem gewraakte romans mogen worden gerekend. Als je ziet wat hij schrijft over de thematiek van de 'echte' en 'toegankelijke' roman, dan lijkt het wel te kloppen. In die romans, stelt Thomése, worden altijd zulke grote thema's aangesneden, zoals de 'verveling van de moderne mens', de 'crisis van de huidige moraal' of het 'verstrijken van de tijd en de weemoed daarover', dat er eigenlijk niets mee wordt gezegd. Juist omdat ze zo groot en algemeen zijn, lenen deze thema's zich voortreffelijk voor een gemakkelijke, in wezen zelfgenoegzame herkenning.

Onder een hemel vol sombere donderwolken probeert Thomése de aloude tegenstelling tussen 'vorm' en 'vent' nieuw leven in te blazen. Maar wanneer je 'vorm' opvat als stijl, dan gaat zijn vlieger niet op, althans niet voor de nominaties van de Librisprijs. Want daarin laat zich wel degelijk een eigen stijl aanwijzen. Ondanks de gemeenschappelijke nadruk op het levensverhaal, zijn ze niet onderling verwisselbaar. De quasi-naïeve, 'kinderlijke' stijl die Ruebsamen in het merendeel van haar roman aanhoudt, verschilt hemelsbreed van de waterval van *one-liners* die Grunberg over zijn lezers uitstort. De breedvoerige, elegische en soms hilarische toon van Meijnsing lijkt niet op het doorwrochte *flux de bouche* van Noordervliet of op het geserreerde proza vol subtiele wendingen en verrassende beeldspraak van Uphoff.

Geen van de genomineerden streeft op een primitieve manier naar 'toegankelijkheid' en 'echtheid'. Stuk voor stuk wekken zij de indruk heel goed over stijl en vorm te hebben nagedacht; hun romans zijn bewust *geschreven* en zijn niet de neerslag van overtollig spraakwater. Pas als 'vorm' wil zeggen: de lust of de durf van een verbeelding die de nadruk op het levensverhaal prijs geeft om op papier een meeromvattende fictieve wereld te creëren, waarop niet alleen met simpele herkenning valt te reageren, kan ik Thomése gelijk geven.

Zelfs het paranoïde schrikbeeld van een 'samenzwering' krijgt dan iets plausibels. De pure massa autobiografisch proza, versleuteld tot roman of openlijk gepresenteerd met naam en toenaam (zoals in Rogi Wiegs onlangs verschenen

'persoonlijke kroniek' *Liefde is een zwaar beroep*), is zo overweldigend dat het soms lijkt alsof er inderdaad niets anders meer verschijnt.

Toch is die indruk bedrieglijk. Bedolven onder alle authenticiteit en invitaties tot herkenning, kun je licht vergeten dat de Librisprijs vorig jaar een aantal nominaties heeft opgeleverd (Claus, De Moor, Benali, Van der Heijden), waarin méér aan de hand was dan de kennismaking met een al dan niet autobiografisch levensverhaal. De 'narcistische samenzwering', als zij al bestaat, kent dus haar niet te verwaarlozen en ook niet verwaarloosde uitzonderingen.

De enige schrijver die zowel dit jaar als vorig jaar werd genomineerd, is J.J. Voskuil. Zijn beide boeken kunnen gelden als schoolvoorbeelden van de autobiografische roman. Alles is 'echt', zo lijkt het, en bovendien - dankzij de kale, zindelijke stijl - zeer 'toegankelijk'. De ware fans hebben dan ook eerder dit jaar een pelgrimage ondernomen naar de plek waar Voskuils romancyclus zich afspeelt om daar, voorlezend uit de boeken, de illusie van realiteit te vervolmaken. Dankbaarder lezers kan een schrijver zich niet wensen.

Wat is het toch dat die lezers in Voskuils romans aantrekt? Ongetwijfeld de herkenbaarheid, de met droge humor geschilderde portrettengalerij waarin zij ook zelf makkelijk een plaatsje hadden kunnen vinden. Voskuil verdubbelt, in een tegelijk uitgesponnen en geconcentreerde vorm, de alledaagse werkelijkheid met inbegrip van haar meest futiele details.

Waaruit die werkelijkheid bestaat, geeft de titel van de cyclus aan: *Het Bureau*. En dat verstoort de overeenkomst met de andere nominaties van dit jaar. Bij Voskuil gaat het uiteindelijk niet in de eerste plaats om een levensverhaal. Niet Maarten Koning, Voskuils alter ego, is de werkelijke hoofdpersoon van zijn romans, maar dat Bureau. Wat Voskuil laat zien is hoe de moderne bureaucratisering een mensenleven in de greep kan krijgen. Hij gebruikt zijn belangrijkste personage als een proefkonijn, dat wordt losgelaten in een formalistisch labirint waarin het liever nooit was terecht gekomen.

Tegelijkertijd is het juist de weerstand van Maarten tegen zijn gereglementeerde, hiërarchische omgeving die hem er steviger aan vastbindt. Via zijn afkeer en drift raakt hij tegen zijn wil betrokken bij het werk, dat hem in *Plankton* al zozeer beheerst dat hij zich er zelfs thuis, bij zijn steeds ridiculer wordende geweten Nicolien, niet meer aan kan onttrekken. Wat hem een individu maakt, zijn hang naar vrijheid, zijn schuldgevoelens, zijn angst voor intimiteit, doet hem opgaan in de onpersoonlijkheid van een bureaucratisch bedrijf waarvan de zin hem ontgaat. Als hij zichzelf ergens met 'Eichmann' vergelijkt, is dat niet alléén een uiting van zelfspot. Het is, weliswaar op een onschuldig niveau (waar ruzies kunnen ontstaan over de vraag of op de nieuwjaarswens een rommelpot of een klompviool moet staan), ook waar.

Door erover te schrijven neemt Voskuil wraak op wat hem is aangedaan en wat hij zichzelf heeft aangedaan. Maar dat niet alleen. Met terugwerkende kracht probeert hij óók de onpersoonlijkende effecten van het bureaucratische functioneren teniet te doen, door zijn collega's te veranderen in herkenbare mensen die zelfs op hun meest pietluttige eigenaardigheden recht blijken te hebben. Dat hij ze op

die manier tevens een beetje in hun hemd zet, doet daar niets aan af.

Het aardige is dat Voskuil zo - onbedoeld - suggereert waar de huidige hang naar herkenbare, liefst 'echte' en 'toegankelijke' romans vandaan komt. In de moderne maatschappij wemelt het immers van de 'bureaus', waar 'zinloze' arbeid ook na werktijd de geest in beslag neemt. De herkenning in het levensverhaal van een ander verschaft, via het prisma van de literatuur, een zelfbevestiging die elders minder makkelijk te halen is. Voor de duur van het boek wijkt de anonimiteit en kan de lezer zich spiegelen in de illusie eindelijk te worden wie hij of zij is.

Aan dit mechanisme, dat alleen een 'samenzwering' mag heten wanneer we beseffen dat er geen samenzweerder zijn, ontkomen ook jury's niet, net zomin als critici. Het zou dus niet meer dan rechtvaardig zijn dit jaar de schrijver te bekronen die daar, in een autobiografische roman die het eigen levensverhaal op verontrustende wijze te buiten gaat, iets van laat oplichten.

(NRC Handelsblad, 22-5-1998)